

The head and assessors of the Zhytomyr district court (1831–1863): historical, legal, and social dimensions

Andrii V. Shevchuk

State University «Zhytomyr Polytechnic»

Doctor in History, Professor (Ukraine)

email: shevchuk.istor@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9023-5214>

Web of Science ResearcherID: <https://www.webofscience.com/wos/author/rid/AAQ-7690-2020>

Scopus Author ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57920353200>

Olha F. Melnychuk

Vinnitsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University

Doctor in Law, Professor (Ukraine)

email: Olha_Melnychuk@vspu.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4229-621X>

Web of Science ResearcherID: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/HHT-0967-2022>

Scopus Author ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=58323245900>

Abstract.

The article aims to analyze the evolution of the legal status, appointment procedures, and social profile of the judicial corps of the Zhytomyr District Court in the pre-reform period in the context of imperial legislation and practices of administrative control over judicial power. **The methodological framework** of the study is based on the principles of historicism and scholarly objectivity, as well as on historical-legal and critical analysis of normative legal acts and clerical materials of judicial and administrative institutions. The research employs systemic, comparative-legal, and prosopographical approaches, which made it possible to reconstruct the career trajectories of judicial officials and to create a generalized sociological portrait of district court assessors. **The scientific novelty** of the study lies in a comprehensive historical-legal analysis of the legal status, mechanisms of formation, and social characteristics of the judicial corps of the Zhytomyr District Court in the pre-reform period, based on normative legal acts and service records, which allows for a new interpretation of the district court as an instrument of imperial personnel policy, administrative control, and bureaucratization of judicial power in Right-Bank Ukraine. **Conclusions.** The study demonstrates that the district court in Right-Bank Ukraine functioned not only as a judicial body but also as an administrative-integrative institution intended to ensure control over local elites and to implement imperial legal standards. Personnel policy in district courts was characterized by a combination of elected representatives of the local elite and officials appointed “from the Crown,” which enabled the authorities to balance the co-optation of loyal groups with administrative centralization. Analysis of service records indicates the predominance of nobles with experience in civil service, a lack of significant property holdings, and an orientation toward a bureaucratic career. In legal terms, this points to the gradual bureaucratization of the judicial system in the pre-reform period and the restriction of the autonomy of elective judicial institutions in favor of imperial administration.

Keywords: Zhytomyr District Court, assessors, judicial corps, personnel policy, Right-Bank Ukraine, Russian Empire, legal history, pre-reform justice.

Голова та засідателі Житомирського уїздного суду (1831–1863 рр.): історико-правовий та соціальний виміри

Андрій Шевчук

Державний університет «Житомирська політехніка»

доктор історичних наук, професор (Україна)

email: shevchuk.istor@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9023-5214>

Web of Science ResearcherID: <https://www.webofscience.com/wos/author/rid/AAQ-7690-2020>

Scopus Author ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57920353200>

Ольга Мельничук

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського

доктор юридичних наук, професор (Україна)

email: Olha_Melnychuk@vspu.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4229-621X>

Web of Science ResearcherID: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/HHT-0967-2022>

Scopus Author ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=58323245900>

Анотація.

Метою статті є аналіз еволюції правового статусу, порядку призначення й соціального профілю суддівського корпусу Житомирського уїздного суду в дореформений період у світлі імперського законодавства та практик адміністративного контролю судової влади. **Методологічною основою дослідження** є принципи історизму та наукової об'єктивності, а також історико-правовий і критичний аналіз нормативно-правових актів та діловодних матеріалів судових і адміністративних установ. У роботі застосовано системний, порівняльно-правовий та просопографічний підходи, що уможливило реконструкцію кар'єрних траєкторій судових посадовців і створення узагальненого соціологічного портрета засідателів уїздного суду. **Наукова новизна** полягає у комплексному історико-правовому аналізі правового статусу, механізмів формування та соціальних характеристик суддівського корпусу Житомирського уїздного суду в дореформений період, на підставі нормативно-правових актів і формулярних списків, що дає змогу по-новому осмислити уїздний суд як інструмент імперської кадрової політики, адміністративного контролю та бюрократизації судової влади на Правобережній Україні. **Висновки.** Дослідження показало, що уїздний суд на Правобережній Україні виступав не лише судовою, а й адміністративно-інтеграційною інституцією, покликаною забезпечити контроль над місцевими елітами та впровадити імперські правові стандарти. Кадрова політика в уїздних судах характеризувалася поєднанням виборних представників місцевої еліти з призначуваними чиновниками «від корони», що дозволяло владі балансувати між кооптацією лояльних груп і централізацією управління. Аналіз формулярних списків засвідчує домінування вихідців із дворянства з досвідом цивільної служби, відсутністю значної майнової бази та орієнтацією на бюрократичну кар'єру. У правовому вимірі це свідчить про поступову бюрократизацію судової системи дореформеного періоду та обмеження автономії виборних судових інститутів на користь імперської адміністрації.

Ключові слова: Житомирський уїздний суд, засідателі, суддівський корпус, кадрова політика, Правобережна Україна, Російська імперія, історія права, дореформене правосуддя.

Постановка проблеми. Наприкінці XVIII ст. після інкорпорації Російською імперією розпочався новий період в історії Правобережної України. На зміну шляхетській демократії з обмеженою владою короля прийшла абсолютистська монархія з вимогою підпорядкування всіх станів державній політиці. Для утвердження у складному соціоетнічному плані верховна влада, починаючи з кінця XVIII ст. до Листопадового повстання 1830–1831 р., проводила обережну політику та зберегла окремі елементи річпосполитських адміністративної та судової структур, хоча й під повним контролем з боку губернських правління та головного суду. Впровадження «правової автономії» породжувало у локальній шляхти сподівання на отримання повноцінної автономії (принаймні за правління Павла I та Олександра I), що у подальшому могло призвести до відродження незалежності Речі Посполитої.

Прихід до влади Миколи I з його політикою бюрократизації та уніфікації неодмінно мало призвести до протистояння з польським нобілітетом. Листопадове повстання 1830–1831 рр.,

.....
незважаючи на патріотичний підйом, показало, що частина шляхти вже інкорпоровалася до імперської еліти, набувши чинів і посад та отримавши документально підтвержене дворянство. Після придушення повстання імперська влада розпочала трансформаційні процеси у багатьох сферах: релігійній, адміністративній і судовій.

Зміни у судовій сфері передбачали розв'язання комплексу завдань, зокрема, інституційно-правове оформлення реформ через систему імператорських указів, їх практичну імплементацію місцевими адміністраторами та врахування реального стану судочинства на місцях. Для судової влади, на переконання центру, першочерговими були дотримання «справедливості», що розумілося як судочинство з дотриманням відповідних норм, та керованість судів, що досягалось, зокрема, через лояльність кадрового складу. Тому потрібно було вирішити питання з виборними посадовцями судів першої інстанції (уїздних¹ судів та магістратів) і губернських палат кримінального та цивільного судів. Від ефективності роботи судів першої інстанції залежали соціальна стабільність у регіоні, тому важливо було забезпечити ефективність їхньої роботи та авторитетність керівного складу (суддів і засідателів).

Аналіз джерел та останніх досліджень. Дослідження кадрового корпусу уїздних судів Правобережної України не знайшло відповідних рефлексій у науковій літературі. Причини цього вбачаємо у цілому ряді очевидних фактів: предмет дослідження перебуває на межі історії, юриспруденції, політології та соціології; трудомісткість роботи з архівними матеріалами та їхня часткова збереженість; заплутаність повноважень та кадрових політик на імперських окраїнах. З іншого боку, питання щодо функціонування судової влади у дореформенний період (до 1864 р.) знайшли певне відображення в історіографії.

Дослідження ґрунтується на матеріалах фонду 2 (Житомирський повітовий суд) Державного архіву Житомирської області, який охоплює 1275 одиниць зберігання за 1795–1872 рр. (Державний архів, 2009, с. 34). Його стан є фрагментарним: формуляри службовців представлені лише 155 особовими справами. З них жодна не датується періодом до 1838 р., відсутні справи суддів, а репрезентативність щодо засідателів обмежується шістьма формулярами (що становить 25 % від загальної чисельності цієї категорії, яка налічує 24 особи).

Для істориків та правознавців дорадянської доби важливим було показати передусім недоліки імперського судочинства. Г. Джаншиєв вказував на хабарництво та залежність судів від губернаторської влади (Джаншиєв, 1891, с. 11, 20). Подібну позицію поділяв Д. Самоквасов, наголошуючи на повільності судочинства, свавіллі та надмірній кількості апеляційних інстанцій (Самоквасов, 1906, с. 581–582). І. Блінов характеризував правосуддя досліджуваного періоду як незадовільне, пов'язуючи це з втручанням губернатора в кадрову політику судів і кримінальне судочинство (Блинов, 1905, с. 222–225). В. Григор'єв дійшов висновку, що реформа 1775 р. не передбачала запровадження реального станово-корпоративного самоврядування, а лише зберігала загальнообов'язкову службу станів державі (Григор'єв, 1910, с. 198–199). Водночас низка авторів відзначала позитивні риси судових перетворень. К. Кавелін підкреслював ефективність новостворених установ (Кавелін, 1844). Ф. Дмитрієв позитивно оцінював колегіальний принцип роботи судів і поділ судочинства на кримінальне та цивільне, починаючи з другої інстанції (Дмитрієв, 1859, с. 525, 532–533). О. Градовський наголошував на відокремленні судової влади від адміністративної та формуванні станових судів на виборній основі, визнаючи обмеженість реалізації задекларованих принципів децентралізації й самоврядування (Градовський, 1871, с. 419–420, 435; 1883).

Радянська історіографія розглядала діяльність судової системи переважно в негативному світлі, що зумовлено домінуванням класового підходу. М. Павлова-Сільванська наголошувала, що содова реформа 1775 р. здійснювалася насамперед в інтересах дворянського стану, закріплюючи його провідне становище в імперській правовій системі (Павлова-Сильванская, 1964). А. Дубровіна трактувала судові органи як інструмент реалізації панування експлуататорських класів, розглядаючи їх у контексті функціонування дворянсько-поміщицької держави (Дубровіна, 1966, с. 77). Аналізуючи судову систему Правобережної України, П. Щербина піддавав її критиці за становий характер і відсутність правової рівності населення перед законом (Щербина, 1974, с. 35–38).

Пострадянські дослідження імперської судової системи вирізняються прагненням до переосмислення усталених оцінок. О. Омельченко заперечував становий характер судів, вказуючи на обмежені повноваження уїздних судів у кримінальному судочинстві за умов інквізиційного процесу (Омельченко, 1993, с. 282–284), тоді як Б. Миронов, визнаючи неефективність слідства й повільність суду, відзначав низький рівень злочинності та відносно справедливість рішень з огляду на незначну кількість опротестованих справ (Миронов, 2000, с. 50–51). О. Каменський обґрунтовував неможливість незалежного суду через кадровий

---

¹ З 1797 до 1832 р. суди першої інстанції називалися «повітові» від польськ. *powiat*. Для підкреслення імперських змін ми використовуємо термін «уїздний».

дефіцит (Каменский, 2001, с. 423, 429–430). Водночас зауважимо про імперську політику інтеграції місцевих еліт прикордонних регіонів через обмежені поступки автохтонному населенню (Долбилев, 2010, с. 18; Горизонтов, 1999, с. 8; Каппелер, 2005, с. 67), однак ця стратегія не передбачала сталого *modus vivendi* з локальною шляхтою та реалізовувалася без урахування традицій Речі Посполитої відповідно до «Учреждений...» 1775 р. (Шевчук, 2022, с. 73–182; Шевчук, 2021). Д. Бовуа негативно оцінював діяльність київського генерал-губернатора Д. Бібікова щодо призначення російських чиновників на судові посади, у його прагненні «відсторонити шляхетське правосуддя з його виборними засадами». Водночас плюсом російського права, після відміни Третього Литовського статуту у 1840 р., визнається завершення «манії процесів за межу, спадок...», що було болючим місцем старої системи (Бовуа, 1996, с. 222, 234).

Важливою спробою з'ясувати роль і місце совісних судів в українському суспільстві кінця XVIII – першої половини XIX ст. стала монографія В. Шандри, у якій на підставі широкої джерельної бази проаналізовано процес їх становлення, юрисдикцію та судові практики як органів, що поєднували каральні й примирювальні функції. Особливу увагу дослідниця приділила кадровому складу совісних судів, наголошуючи, що суддівський корпус формувався на виборній основі дворянською корпорацією, міщанською та селянською громадами й складався переважно з авторитетних місцевих діячів, що визначало значущість їх компетенції для тогочасної спільноти (Шандра, 2011). Дослідниця переконана, що імперська влада після 1831 р. перейшла від практики співпраці з місцевими елітами до політики насильницької інтеграції, що виявилось в усуненні шляхти від виборних посад, обмеженні її доступу до управління та цілеспрямованому формуванні лояльного чиновницького корпусу через службу. У кадровій, зокрема судовій сфері, це означало заміну виборних станових суддів призначуваними урядом чиновниками, ревізування дворянства та поступову русифікацію адміністративно-судового апарату як інструменту імперського контролю над регіоном (Шандра, 2007, с. 146–149). Досліджуючи різні аспекти історії судової системи на українських землях у складі Російської імперії, автор цієї статті раніше звертався, зокрема, й до проблем функціонування повітових та уїздних судів, діяльності адміністративних органів влади та особливостей їх кадрового наповнення (Шевчук, 2021; Lebid, Shevchuk, 2023; Shevchuk, Markevych, 2022; Shevchuk, Markevych, 2025).

Отже, кадровий склад уїздних судів Правобережної України в контексті правових засад і кадрової політики дореформеного періоду досі не став предметом спеціального комплексного дослідження в історіографії.

Метою статті є аналіз еволюції правового статусу, порядку призначення й соціального профілю суддівського корпусу Житомирського уїздного суду в дореформений період у світлі імперського законодавства та практик адміністративного контролю судової влади.

Виклад основного матеріалу. Після інкорпорації правобережних територій до складу Російської імперії наприкінці XVIII ст. судова влада зазнавала постійних трансформацій. За часів Речі Посполитої судами першої інстанції були земські (вирішували цивільні справи), ґродські (кримінальні) та підкоморські (проводили розмежування земельних володінь) суди, де безстроково обрані (у ґродському – призначувані) судді самостійно формували апарат і вирішували провадження відповідно до артикулів Третього Литовського статуту та сеймових конституцій. Для Катерини II важливим було уніфікувати адміністративну та судову систему згідно «Учреждений для управления губерний Всероссийской империи» 1775 р. Тому у прикордонних губерніях ліквідовано спеціалізацію судів та всіма справами займалися станові суди: уїзді для дворянства, маґистрати для містян та нижні розправи для сільського населення (окрім кріпаків). Також ліквідовано інститут адвокатури, замість безстроковості обраних посадовців впроваджувався трирічний термін, зростала номенклатура виборних посадовців у судах (Шевчук, 2022, с. 63–92).

Проте короткий період імперського судочинства змінився з приходом до влади Павла I. Заради утвердження у складному регіоні та пошуку лояльності польської шляхти відновлено окремі елементи річпосполитського судочинства: частково відновлена спеціалізація шляхом утворення підкоморських судів; повітові суди стали, по суті, всестановими, адже до їхньої юрисдикції відносилися всі стани, включно з кріпаками за середні та важкі кримінальні злочини, окрім містян, для яких збережено маґистрати; спочатку запроваджено безстроковість обраних суддів, яка згодом була змінена на трирічний термін; відновлено інститут адвокатури. Насправді «правова автономія» була ілюзорною через адміністрування з боку локальної влади діяльності судів першої інстанції, через звітування та виконання розпоряджень головних судів та губернських правлінь, штрафування за порушення та у кримінальних провадженнях виносилися лише пропозиції про покарання, а самі справи в обов'язковому порядку підлягали ревізуванню. Кадровий склад повітового суду формувався з виборних шляхетських урядників (судді, двох підсудків і писаря) та призначуваних державою секретаря, чиновників і канцеляристів. За умов

.....
посиленого контролю з боку адміністрації та судів, виборна служба для частини шляхти виконувала функцію не лише кар'єрного здобутку, а й засобу підтримання корпоративної солідарності та соціального впливу (Шевчук, 2022, с. 93–110, 183, 189).

Інституалізація. Питання щодо улаштування уїздних судів виявилось надзвичайно складним. З одного боку, після придушення Листопадового повстання 1830–1831 рр. верховна влада розгорнула трансформацію судових структур з метою ліквідації залишків «правової автономії» регіону, а з іншого – була змушена зберігати баланс між посиленням адміністративного контролю та підтримкою лояльної місцевої еліти. Це передбачало подальшу кооптацію правобережного дворянства до складу чиновницького, зокрема судового, корпусу, з огляду на її досвід і практичні навички (*skills*).

Відповідно до розділу 6 «Уїздні суди та опіки» Зводу законів 1857 р., уїздний суд складався з судді та чотирьох засідателів: по двоє обраних від дворянства та від поселян (сільських жителів). Дворянські засідателі брали участь у розгляді всіх категорій справ, тоді як засідателі від поселян – виключно у справах за участю поселян (ст. 4013–4016). При кожному суді функціонувала канцелярія на чолі з секретарем (ст. 4023), а також стіл кріпосних справ – канцелярський підрозділ, відповідальний за реєстрацію купчих, заставних та інших актів на нерухоме майно (ст. 4024) (Свод законів, 1857, с. 771–772).

Водночас правобережні губернії з численною шляхтою та усталеною традицією участі у виборних установах потребували особливого підходу. Перед імперською адміністрацією постало кілька взаємопов'язаних завдань: забезпечення соціальної стабільності в уїздах, підвищення керованості й ефективності судових установ (насамперед через звітність і пришвидшення провадження), розширення кола лояльних дворян на цивільній службі, а також посилення впливу призначуваних чиновників, у тому числі вихідців з інших губерній.

Першим кроком у цьому напрямі стало розпорядження від 30 жовтня 1831 р.¹, за яким повітові суди перейменовано на уїздні, а посади судових секретарів зроблено призначуваними. Так, підсудки були перейменовані на засідателів: до окремого розпорядження вони призначалися губернськими правліннями за поданням цивільних губернаторів, однак ті з них, хто був обраний шляхтою та засвідчив лояльність, зберігали свої посади. Окремо наголошувалося, що засідателі мали отримувати подвійне жалування (ПСЗ-2, т. 16 (1831): ч. 2, № 4894).

Наступний етап посилення адміністративного впливу припав на 1835 р. У зв'язку зі складнощами організації роботи судів 16 березня частину функцій з організації внутрішньої роботи суду передано секретарям (регентам). Також запроваджено додаткову посаду засідателя для виконання обов'язків ліквідованих возних; йому призначалося жалування та кошти на поїздки з земських повинностей. Окрім вручення позовів (прогонні сплачували позивачі), вони здійснювали уведення у володіння маєтками (інтромісію) (ПСЗ-2, т. 10 (1835): ч. 1, № 7957). Того ж року остаточно ліквідовано виборні посади писарів або нотарів, які обиралися дворянством, а їхні функції з нагляду за канцелярією, діловодством і збереженням судових актів покладено на секретарів. Важливою зміною стало збільшення кількості дворянських засідателів до чотирьох у кожному суді, водночас утримання судів здійснювалося за «місцевим правом» (ПСЗ-2, т. 10 (1835): ч. 2, № 8514).

Ключовим для імперської політики став поступовий перехід від виборності до призначуваності судових кадрів. Ініціатором таких змін виступив генерал-губернатор Д. Бібіков, який торпедував Комітет у справах західних губерній своїми зверненнями про необхідність «відсторонення шляхетського правосуддя з його виборними засідателями». 09 грудня 1839 р. Комітет прийняв рішення, щоб в уїздних судах при призначенні канцеляристів і секретарів перевага надавалася «уродженцям великоросійських губерній», а на посади суддів, хоча і з застереженнями, також призначали росіян (Бовуа, 1996, с. 222, 224–225). Після звернення генерал-губернатора вже з 15 квітня 1840 р., у разі вибуття обраних дворянських членів уїздних судів, їх дозволялося замінювати призначеними владою чиновниками «від корони», переважно «російського» походження. Д. Бібікову надавалося право усувати неефективних посадовців із повідомленням Міністерства юстиції та призначати чиновників. Суддям встановлено жалування у 600 руб., засідателям – у 450 руб. сріблом із земських зборів, причому цей порядок спочатку мав тимчасовий характер – до наступних виборів (ПСЗ-2, т. 15 (1840): ч. 1, № 13386).

Після скасування дії Третього Литовського статуту 25 червня 1840 р. відбулася чергова реорганізація: з 04 грудня до складу уїздних судів західних губерній входили суддя та два засідателі від дворянства з фіксованим жалуванням, яке вони почали отримувати від 25 червня цього ж року. Причиною вказувалося те, що члени уїздних судів не отримували жалування, а

---

¹ Зауважимо, що ще 23 липня 1831 р. Микола I секретно заборонив всім відомствам Санкт-Петербургу не брати на службу вихідців із західних губерній, у т. ч. Волинської та Подільської, без імператорського дозволу (Россия, 1896, с. 2).

.....
мали прибутки від справ, які тепер мали припинитися. Через відсутність засідателя від поселян призначався коронний чиновник з такими ж повноваженнями (ПСЗ-2, т. 15 (1840): ч. 1, № 14016).

У 1844 р. Д. Бібіков¹ порушив клопотання про продовження порядку призначення чиновників до судових установ до чергових виборів, наголошуючи, що підстави, які зумовили заміну виборних посадовців, залишаються незмінними. 07 листопада 1850 р. цей порядок призначення чиновників «від корони»² подовжено ще на шість років, до того ж спеціально підкреслювалася його важливість і допускалася можливість подальшого продовження дії цієї норми у разі збереження відповідних обставин (ПСЗ-2, т. 25 (1850): ч. 1, № 24607).

Чергове повернення до питання про комплектування посад суддів і засідателів у західних губерніях відбулося 22 жовтня 1857 р., коли визначили оновлені вимоги до кандидатів. На посади уїздних суддів могли претендувати дворяни, які мали право не лише брати участь у роботі дворянських зібрань, але й безпосередньо у виборах, за умови наявності повного терміну служби на посадах засідателів палат або уїздних судів, або ж за умови здобуття на цивільній службі чину не нижче 8-го класу; допускалися також особи з 9-м класом, які певний час обіймали штатні посади по судовій частині. Також передбачалася можливість обрання спадкових дворян, що не володіли встановленим майновим цензом (100 кріпаків або три тисячі десятин землі), за умови визнання їхньої «гідності» та особистих якостей. Засідателями належало обирати спадкових дворян, які здобули класні чини на службі та мали хоча б мінімальний досвід роботи у судових установах, а за його відсутності – обіймали на цивільній службі посади не нижче 9-го класу. Введення обраних кандидатів передбачалося здійснювати поступово – у міру завершення служби чиновниками від корони, а у випадку порушень або неналежного виконання обов'язків суддями чи засідателями генерал-губернаторам надавалося право усувати їх із посад і тимчасово заміщати призначеними чиновниками з обов'язковим повідомленням міністра юстиції (ПСЗ-2, т. 32 (1857): ч. 1, № 32314).

Прагнучи централізувати судову владу на уїзному рівні, 16 вересня 1849 р. видано «Положення про перетворення судової частини у м. Житомирі Волинської губернії». Запроваджені зміни мали експериментальний характер і підлягали апробації протягом трьох років із перспективою поширення набутого досвіду на інші міста. Відповідно до положення житомирський магістрат ліквідувався, а всі кримінальні та цивільні справи передавалися під юрисдикцію уїздного суду; до його компетенції також віднесено приймання актів на нерухоме майно, введення у володіння та розгляд представлених купцями й міщанами заставних і боргових зобов'язань, забезпечених нерухомістю, тоді як решта міських повноважень переходила до міської думи. До складу уїздного суду обирали двох засідателів – від християн та євреїв, причому щодо останніх висувалися вимоги обирати насамперед купців, які достатньо володіли російською грамотою. Засідателі брали участь у розгляді всіх справ, а не лише тих, що стосувалися купців і міщан, за винятком окремих обмежень для євреїв; строк їхніх повноважень становив три роки, до того ж під час перших виборів один із засідателів за жеребом обіймав посаду лише два роки, з метою уникнення одночасної ротації обох посадовців. Жалування засідателів виплачувалося з міських коштів і не могло бути нижчим за оплату засідателів від дворянства; вони також зрівнювалися з ними за «розрядом мундирів». Губернатору надавалося право надавати засідателям відпустки за умови постійної присутності хоча б одного з них. Для ведення міських справ запроваджувалася посада секретаря, прирівняного за оплатою та чином до інших судових секретарів; утримання канцелярії забезпечувалося щорічними асигнуваннями у розмірі 647 руб. 14 коп. сріблом із міських доходів та 300 руб. – з коштів Міністерства юстиції. Окремо передбачалося створення сирітського суду, підпорядкованого уїздному суду, в роботі якого замість члена магістрату брав участь представник міської думи (ПСЗ-2, т. 24 (1849): ч. 2, № 23503).

Аналогічні процеси централізації відбулися і в Київській губернії: з 01 лютого 1860 р. у дев'яти містах магістрати ліквідовано, а їхні справи передано уїздним судам, до складу яких обирали по два засідателі від християн та євреїв. В Умані, що перебувала у відомстві військових поселень, пропонувалося приєднати ратушу до уїздного суду, тоді як у Києві магістрат збережено на прохання міської громади, з огляду на «особливі права» установи; за поданням генерал-губернатора І. Васильчикова такий самий порядок згодом впроваджено й у Подільській губернії (ПСЗ-2, т. 36 (1861): ч. 1, № 37095).

¹ Зазначимо, що у зверненні від 09 листопада 1843 р. до міністра внутрішніх справ Л. Перовського генерал-губернатор акцентував на труднощах управління Волинською губернією, пов'язуючи їх із збереженням впливу польського елемента (Історія державної служби, 2009, с. 633).

² 23 травня 1852 р. Комітет міністрів протягом шести років (за потреби цей термін могли продовжити) надав право віленському генерал-губернатору, у випадку виборів на посади уїздних суддів неблагонадійних чи нездатних осіб, самостійно призначати чиновників від уряду з виплатою жалувannya для суддів (ПСЗ-2, т. 27 (1852): ч. 1, № 26301).

Так, інституалізація уїздних судів на Правобережній Україні в дореформений період відбувалася в межах цілеспрямованої імперської кадрової політики, спрямованої на поступове обмеження виборного начала та посилення адміністративного контролю над судовою сферою. Верховна влада, поєднуючи механізми кооптації лояльної місцевої шляхти з практикою призначення чиновників «від корони», вибудовувала керований судовий апарат, покликаний не лише забезпечувати правосуддя, а й виконувати стабілізаційну та інтеграційну функції в регіоні з особливим соціальним і політичним статусом.

Уїзні судді. Аналіз персонального складу Житомирського уїздного суду за 1831–1863 рр. (Додаток 1) виразно демонструє суперечливий характер кадрової політики імперської влади на Правобережній Україні після придушення Листопадового повстання 1830–1831 рр. Таблиця суддів цієї установи відображає не лише формальні зміни керівництва, а й глибші процеси трансформації судової влади на західних окраїнах.

Таблиця 1

Судді Житомирського уїздного суду (1831–1863 рр.)¹

Роки	Судді
1831–1832	Еразм Єзерський, орден св. Володимира 4 ступеня
1833–1835	Йоахим Хамець
1836–1838	Еразм Єзерський, орден св. Володимира 4 ступеня
1839	колезький реєстратор Григорій Жукотинський
1840	Вакансія
1841	полковник Павло Куриленков, кавалер орденів та медалей
1842	В. о. штабс-капітан Олексій Воцинін
1843–1844	Антон Парадовський
1845	підпоручик Василь Троцький
1846–1847	Вакансія
1848–1850	колезький секретар Пилип Коломейцов
1851–1858	титулярний радник (з 1853 р. – колезький асесор, з 1858 р. – надвірний радник) Галактіон Короленко
1859	Вакансія
1860–1861	колезький асесор Йосип Вчелько
1862–1863	колезький асесор Андрій Гроздський

Найбільш очевидною характеристикою кадрової політики є виразна нестабільність судового керівництва. За тридцять три роки функціонування суду на посаді змінилося дванадцять осіб, якщо враховувати повторне обрання Е. Єзерського. Середня тривалість перебування на посаді становила близько двох з половиною років, що є доволі коротким терміном для судової посади, яка вимагала не лише юридичних знань, а й глибокого розуміння місцевих умов та накопичення досвіду розгляду справ. Особливо показовими є три періоди вакансій – у 1840, 1846–1847 та 1859 рр., що свідчить про складнощі у підборі відповідних кандидатів.

Враховуючи політику верховної влади, можна виділити три періоди у заміщенні посад суддів: виборний (1831–1839 рр.), призначуваний (1840–1858 рр.) та знову виборний (1860–1864).

Характеризуючи перший період, варто зазначити, що вибори відбувалися 1832², 1835 та 1838 рр. Еразм Єзерський, кавалер ордену св. Володимира четвертого ступеня, що вказує на визнання його заслуг, ймовірно пов'язаних із демонстрацією лояльності до імперської влади. Він двічі обіймав посаду судді (Таблиця 1) та мав досвід роботи у судових органах: 1814 р. обраний коморником до Житомирського підкоморського суду; вперше обраний на посаду повітового судді 1823 р., проте згідно з указом Сенату був задіяний у роботі Волинського головного суду, тому до вирішення справ повітовим суддею мав стати І. Домбський (Шевчук, 2022, с. 540–541). Обраний і схвалений на посаді 1829 р. (Місяцеслов, 1830, с. 378), завдяки своїй лояльності обіймав посаду до завершення каденції у 1832 р. та знову на виборах 1835 р. був обраний уїздним

¹ Складено автором на підставі даних: (Місяцеслов; Адрес-календарь или Общий Штат; Адрес-календарь; Адрес-календарь. Общая Роспись начальствующих).

² Критикуючи практику дворянських виборів, імператор Микола I у рескрипті від 01 січня 1832 р. на ім'я в. о. міністра внутрішніх справ М. Новосільцева звертав увагу на їхні негативні наслідки для судової системи. Він наголошував, що обрані таким чином чиновники часто були некомпетентними у законах, через що в слідчому та кримінальному судочинстві панували заплутаність, неясність та численні помилки (Россия, 1896, с. 37).

суддею. Йоахим Хамець обраний 1819 р. Володимир-Волинським підкоморієм (Шевчук, 2022, с. 551). Колезький реєстратор (*найнижчий чин Табелю про ранги. – Авт.*) Григорій Жукотинський (не був задіяний на виборних посадах упродовж періоду «правової автономії») обраний 1838 р., пробув на посаді лише рік. Його усунення можна пояснити не лише занадто низьким рангом для судової посади такого рівня, а зміною державної політики, коли на зміну виборним посадовцям прийшли призначені чиновники.

Особливо показовим для вказаного періоду є призначення на посаду 1840-х рр. військових чинів, які переходили на цивільну службу. У 1841 р. суддею став полковник Павло Куриленков, описаний як кавалер орденів та медалей, що вказує на його попередні військові заслуги. Наступного року посаду тимчасово обіймав штабс-капітан Олексій Воцинін, а в 1845 р. – підпоручик Василь Троцький. Ця практика призначення військових на цивільні судові посади була типовою для Російської імперії, де військова служба слугувала важливим каналом входження у цивільну адміністрацію, особливо на нещодавно приєднаних або політично неспокійних територіях. Військові чини розглядалися владою як більш надійний елемент, вільний від місцевих зв'язків та лояльний до верховної влади, хоча їхня юридична підготовка часто залишалася сумнівною.

Перехідний момент у кадровій політиці припадає на 1848–1850 рр., коли відбувається повернення до використання цивільних чиновників і суддею стає колезький секретар Пилип Коломейцов. Проте найбільш показовим для розуміння еволюції кадрової політики є призначення¹ титулярного радника Галактіона Короленка, який прослужив на посаді вісім років – найдовший термін за весь досліджуваний період. До того ж офіційні дані фіксують його послідовне кар'єрне зростання безпосередньо на цій посаді: у 1853 р. він отримав чин колезького асесора, а в 1858 р. – надвірного радника. Ця траєкторія свідчить не лише про успішну роботу Короленка, а й про поступову стабілізацію судової системи та формування чіткіших критеріїв оцінки ефективності судових чиновників.

У 1837–1839 рр. губернський секретар Галактіон Афанасьєвич Короленко обіймав посаду секретаря Приказу громадської опіки (Месяцеслов, 1837, с. 437; Месяцеслов, 1839, с. 430; Месяцеслов, 1840, с. 402). Станом на 1840 р. він перебував на посаді виконуючого обов'язки чиновника з особливих доручень при волинському цивільному губернаторі (Месяцеслов, 1841, с. 250), а вже у 1841 р. був затверджений на цій посаді з присвоєнням чину колезького секретаря (Месяцеслов, 1842, с. 253). У 1842 р. Г. Короленко очолював канцелярію Волинського губернатора (Месяцеслов, 1843, с. 255), у 1844 р. виконував обов'язки секретаря губернського правління (Месяцеслов, 1845, с. 29), у 1845 р. призначений справником Рівненського повіту (Месяцеслов, 1846, с. 32). У 1848 р. він знову обіймав посаду чиновника з особливих доручень при цивільному губернаторі, уже в чині титулярного радника (Месяцеслов, 1849, с. 28).

Кар'єрна траєкторія Г. А. Короленка є показовою для формування управлінсько-судового апарату Волинської губернії в дореформений період, оскільки засвідчує вертикальну мобільність чиновника через послідовне поєднання канцелярської, адміністративної та поліцейської служби. Часті ротації посад і поступове зростання в Табелі про ранги відображають імперську кадрову політику, зорієнтовану на формування лояльного та універсального бюрократичного корпусу, здатного виконувати як управлінські, так і квазі-судові функції в умовах посиленого контролю над Правобережною Україною.

Цікаво, що кар'єрна траєкторія Галактіона Короленка та обставини його служби на посаді судді Житомирського уїздного суду знайшли відображення у мемуарах його сина Володимира Короленка. У своїй автобіографічній праці «История моего современника» письменник залишив цінні свідчення про повсякденне життя та професійні виклики провінційного судового чиновника середини XIX ст. Галактіон Короленко, народжений у 1810 р., походив із Полтавської губернії та його дід був полковим писарем, а батько – російським чиновником. Свою цивільну кар'єру розпочав у шістнадцятирічному віці на скромній посаді писаря, після закінчення «непривілейованого пансіону» у Кишиневі. Його подальше просування службовими щаблями було повільним, але послідовним, і завершилося у 1868 р., коли він помер, обіймаючи посаду уїздного судді Рівненського повіту в чині надвірного радника. Ця кар'єрна траєкторія, що відбувалася безпосередньо на судовій посаді, свідчить про успішне виконання службових обов'язків та відсутність серйозних нарікань з боку губернської адміністрації. Проте мемуари його сина дозволяють побачити за формальними відомостями про чини та призначення значно складнішу картину щоденної служби провінційного судді.

В. Короленко описував свого батька як глибоко нещасну людину і вбачав основну причину цього у його принциповій чесності в умовах тотального хабарництва, що панувало у судовій

¹ 1849 р. тодішній волинський цивільний губернатор І. Васильчиков (1848–1851 рр.) напівофіційним листом пропонував «скромному чиновнику» обійняти посаду Житомирського уїздного судді, пояснюючи це приєднанням магістрату та збільшенням відповідальності для нового голови (Короленко, 1953, с. 14).

сфері. Письменник стверджував, що чиновники Житомирського уїздного суду без вагань приймали подяки та відверті хабарі, тоді як його батько намагався залишатися осторонь цієї системи корупції. Моральний тягар служби в умовах, де чесність радше заважала кар'єрі, ніж сприяла їй, накладав важкий відбиток на особистість судді, створюючи постійний конфлікт між службовим обов'язком, матеріальними інтересами та особистими етичними переконаннями (Короленко, 1953, с. 13–23).

Варто зауважити, що літературні свідчення В. Короленка потребують критичного осмислення. Письменник створював свої мемуари у пореформену добу, коли критика дореформеної судової системи стала загальним місцем російської публіцистики та літератури. Викриття хабарництва, свавілля та некомпетентності старих судів було справою честі для прогресивно налаштованих інтелектуалів, і цілком можливо, що автор певною мірою згущував фарби, протиставляючи чесного батька корумпованому оточенню. Водночас сам факт, що Галактіон Короленко зміг забезпечити своїй родині цілком пристойний рівень життя, не вдаючись до систематичного хабарництва, змушує замислитися над реальними економічними умовами служби уїздного судді. Офіційні жалування, очевидно, дозволяли утримувати сім'ю на рівні, відповідному становищу дворянина-чиновника середнього рангу, хоча й не забезпечували того достатку, якого досягали їхні менш принципові колеги.

Після чергової вакансії 1859 р. на посаду послідовно призначаються колезькі асесори Йосип Вчелько (1860–1861) та Андрій Гроздський (1862–1863), обидва з чином 8 класу, що до початку 1860-х рр. стає стандартним рівнем для уїздних суддів. Це свідчить про завершення формування бюрократичних норм та вимог до судових посад на Правобережжі, які тепер відповідали загальноімперським стандартам Табелі про ранги.

Загалом же представлена таблиця персонального складу суддів Житомирського уїздного суду демонструє складний процес адаптації імперської бюрократичної системи до умов Правобережної України, де кадрова політика балансувала між потребою у кваліфікованих та обізнаних із місцевими умовами чиновниках та імперативами політичної надійності, лояльності й поступової русифікації адміністративного апарату на стратегічно важливій західній окраїні імперії.

Засідателі. Розгляд кадрового складу Житомирського уїздного суду дає змогу конкретизувати імперську політику інституційного перетворення судової влади на уїзному рівні, простеживши її реалізацію через персональний вимір. Подана таблиця засідателів Житомирського уїздного суду за 1831–1863 рр. відображає як динаміку чисельного та функціонального складу суду, так і поступове співіснування, а згодом і витіснення виборного елемента призначуваними чиновниками «від корони», що відповідало загальній логіці централізації та адміністративного контролю.

Таблиця 2

Засідателі Житомирського уїздного суду (1831–1863 рр.)

Роки	1 засідатель	2 засідатель	3 засідатель ¹	4 засідатель
1831 ² –1832	кол. секр. А. Рикальський	І. Шаржинський	–	–
1833–1836	М. Грохольський (1831–1832 рр. – виборний писар)	відст. поруч. Г. Кондрацький	кол. реест. Е. Рихлінський	кол. секр. С. Калитович
1837				Вакансія
1838				–
1839	губ. секр. П. Калитович (з 1841 р. – кол. секр.)	пор. Р. Поліковський	кол. реєстр. Л. Камінський	тит. радн. А. Зарембський, знак XX р.
1840–1841				кол. секр. К. Наскреньцький
1842				–
1843				–
	Виборні засідателі		Коронні засідателі	

¹ Порожні клітинки в таблиці відображають не прогалини джерельної бази, а відсутність у відповідний період нормативно передбачених посад засідателів.

² 1831 р. засідателі називалися підсудками.

1844 ¹	кол. секр. (з 1845 р. – тит. радн., з 1849 р. – кол. асес.) П. Калитович	пор. Р. Поліковський	тит. радн. О. Борщов	–
1845		губ. секр.	Вакансія	Вакансія
1846–1847		К. Єзерський (з 1847 р. – кол. секр.)	губ. секр. В. Топольський	кол. секр. М. Слуцький (з 1848 р. – тит. радн.)
1848 ²		Вакансія		
1849 ³ –1850		від дворянства: тит. радн. М. Слуцький		–
1851	кол. реєстр.	Г. Пражмовський ⁴	Вакансія	–
1852–1854	від поселян – губ. секр. (з 1854 р. – кол. секр.) Д. Бялостоцький	від виборних – губ. секр. Б. Богорайський	губ. секретар (з 1854 р. – кол. секр.) В. Незнамов	–
1855–1856			тит. радн. (з 1860 р. – кол. асес.) В. Демчевський	–
1857–1860	від поселян – кол. асес. Г. Мокляк	тит. радн. М. Федорович	Вакансія	–
1861			кол. асес. С. Скотинський	–
1862–1863				

Подана таблиця засідателів Житомирського уїздного суду за 1831–1863 рр. наочно ілюструє практичну реалізацію імперської політики інституціонального переоблаштування уїздної юстиції. Її матеріали дозволяють простежити еволюцію кадрового складу суду.

У 1830-х рр. склад засідателів характеризувався поєднанням осіб із різним службовим досвідом – від колишніх виборних писарів і відставних військових до дрібних канцелярських службовців. Така ситуація відбивала як організаційну несталість судової системи після адміністративних змін 1831 р., так і прагнення влади зберегти участь місцевої еліти в судочинстві за умови її лояльності. За результатами виборів 1832 р. повністю оновився склад засідателів, що може бути ознакою втрати довіри з боку влади. Після цього кадровий склад став більш стабільним й окремі представники перебували на посадах значні терміни – від 6 до 12 років (П. Калитович (1839–1851 рр.)). Фактично можна говорити про відносну стабільність корпусу засідателів. Так, наприкінці 1830-х – на початку 1840-х рр. у складі суду з'являється дедалі більше осіб із класними чинами за Табелем про ранги, що свідчить про зростання значення формальної службової ієрархії.

Чіткіше розмежування між виборними та коронними засідателями, зафіксоване в таблиці з 1844 р., відображає запроваджені нормативні зміни, спрямовані на посилення призначуваного елемента. Саме в цей період простежується стабілізація складу коронних засідателів, які здебільшого мали попередній досвід служби в губернських правліннях, судових палатах або поліційних структурах і розглядали уїздний суд як частину послідовної бюрократичної кар'єри. Натомість виборні засідателі, зокрема від дворянства та поселян, у своїй більшості повністю відбували терміни. Зазначимо, що М. Слуцький, спочатку коронний засідатель, обраний 1848 р. вже дворянством, проте перебував на посаді лише два роки, очевидно переміщений губернською адміністрацією до іншого місця служби. До прикладу, 1861 р. за розпорядженням генерал-губернатора коронного засідателя Дубенського суду С. Скотинського переведено до Житомирського уїзду⁵.

У 1830–1860-х рр. кількість засідателів, співвідношення між виборними й коронними членами суду та тривалість їх перебування на посаді не були сталими, а залежали від адміністративних рішень і періодичних реорганізацій. За таких умов орієнтовний середній термін служби засідателя (приблизно 3–4 роки) відображає не кадрову нестабільність, а адаптацію персоналу до змінюваної інституційної моделі уїздного суду. Відтак кількісні показники таблиці можуть інтерпретувати лише з урахуванням чинних на той час нормативних обмежень і не

¹ У 1844 р. зазначено поділ на засідателів від виборних: П. Калитович і Р. Поліковський; від корони: О. Борщов.

² У 1848 р. зазначено двоє від корони, один – від виборних.

³ У 1849 р. зазначено три засідателі: від корони, від виборних і від дворянства.

⁴ Тут вказувалося вже просто «від виборних» та не зазначалося, що це від дворянства.

⁵ Дело о службе заседателя сего суда коллежского асессора Степана Семеновича Скотинского (1860–1865). ДАЖО, ф. 2, оп. 1, спр. 130. 23 арк. Арк. 1.

.....
свідчать автоматично про дефіцит кадрів чи плінність складу поза контекстом інституційних трансформацій.

У підсумку таблиця демонструє, що Житомирський уїздний суд упродовж 1831–1863 рр. функціонував у режимі постійного кадрового коригування, яке було безпосередньо зумовлене імперською політикою централізації, поєднанням кооптації місцевої еліти з інструментами адміністративного призначення та поступовим перетворенням суду на елемент керованого бюрократичного механізму на уїздному рівні.

Формулярні списки про службу та соціологічний портрет засідателів Житомирського уїздного суду. Для з'ясування соціального складу, кар'єрних стратегій і рівня інтегрованості засідателів уїздних судів до імперського чиновницького корпусу залучено формулярні списки засідателів Житомирського уїздного суду. Подані нижче біографічні довідки відображають не окремі індивідуальні випадки, а репрезентативний зріз кадрового складу засідателів упродовж 1830–1860-х рр., слугують джерельною основою для подальшого узагальнення та побудови соціологічного портрета цієї категорії судових чиновників.

Засідатель відставний підпоручик Військ Царства Польського Рох Поліковський (1795 р. н.), католик, походив із дворян, нерухомого майна не мав. Був одружений, мав сина, який перебував на державній службі в Петербурзі. Кар'єру розпочав на військовій службі у 1809 р. в 16-му кавалерійському полку Герцогства Варшавського; у 1813 р. за хоробрість отримав чин підпоручика та був нагороджений Золотим польським хрестом. У 1820 р. за наказом Олександра I звільнений у відставку з правом носіння мундира та довічною пенсією. 30 травня 1838 р. обраний дворянством засідателем Житомирського уїздного суду і перебував на посаді до 1844 р.; у формулярному списку відсутні відомості про участь у походах, дисциплінарні стягнення чи перебування під судом (ДАЖО, ф. 2, оп. 1, спр. 110, арк. 1–4).

Коронний засідатель Василь Борковський (1815 р. н.), православний, походив із дворян, майнових володінь не мав. Був одружений, мав двох малолітніх дітей. Цивільну службу розпочав у 1833 р. після здобуття домашньої освіти, працюючи в канцеляріях освітніх та адміністративних установ Чернігівської й Волинської губерній. Часті переведення між установами та повторні звільнення свідчать про типову для дрібного чиновництва нестабільність службової кар'єри. 1843 р. призначений секретарем до Володимирського уїздного суду. З 1846 р. обіймав посаду коронного засідателя Ковельського уїздного суду, а з 1850 р. переведений до Житомира; мав чин губерньського секретаря й отримував 450 руб. сріблом на рік (ДАЖО, ф. 2, оп. 1, спр. 19, арк. 1–6).

Засідатель від дворянства Григорій Пражмовський (1809 р. н.), католик, походив із дворянського стану; власної нерухомості не мав, однак його дружина володіла нерозділеним маєтком із 70 кріпаками. Був одружений, мав малолітнього сина. Службу розпочав у 1828 р. (освіту не зазначено) канцеляристом Волинського губерньського правління, згодом працював у канцелярії волинського цивільного губернатора. Після тривалого перебування на нижчих канцелярських посадах у 1843 р. перейшов до судово-поліцейської сфери, обіймаючи посади засідателя у справах питної частини (нагляду за виробництвом і торгівлею алкоголем) та станового пристава (поліцейський чиновник Російської імперії, відповідальний за адміністративно-поліцейський округ («стан») в уїздах Волинської губернії. 30 травня 1850 р. обраний засідателем Житомирського уїздного суду від дворянства й затверджений губерньським правлінням; отримував 225 руб. сріблом (ДАЖО, ф. 2, оп. 1, спр. 113, арк. 1–4).

Коронний засідатель Степан Скотинський (1825 р. н.), православний, походив з обер-офіцерських дітей, нерухомості не мав, неодружений. Освіту здобував у Волинській губерньській гімназії (три класи), після чого у 1842 р. вступив на цивільну службу в установах державного майна. Службова кар'єра розвивалася послідовно, з регулярним підвищенням чинів. 1855 р. призначений до штату чиновників київського генерал-губернатора та наступного року переведений до судової системи як коронний засідатель, а подальші переміщення між уїздними судами свідчать про його включення до кадрового резерву судового відомства. У 1860 р. отримав чин колезького асесора, що закріпило його статус штатного судового чиновника; отримував 640 руб. сріблом (ДАЖО, ф. 2, оп. 1, спр. 130, арк. 16–23).

Засідатель Мечислав Федорович (1831 р. н.), католик, походив із дворян, утверджених герольдією, власної нерухомості не мав. Був одружений на дочці поміщика, мав двох малолітніх дітей. Після закінчення курсу наук у Житомирській губерньській гімназії у 1848 р. вступив на цивільну службу в канцелярії волинського цивільного губернатора. Надалі обіймав низку відповідальних посад у губерньській адміністрації, зокрема, в інвентарному та рекрутському комітетах, що засвідчує високий рівень довіри з боку влади. У 1861 р. за поданням цивільного губернатора та з погодження генерал-губернатора призначений дворянським засідателем Житомирського уїздного суду; у 1865 р. отримав чин колезького асесора; жалування становило 566 руб. 90 коп. сріблом (ДАЖО, ф. 2, оп. 1, спр. 144, арк. 7–10).

Засідатель Граціан Мокляк (1817 р. н.), католик, походив із дворян, майнових володінь не мав, вдівець. Цивільну службу розпочав у 1833 р. при Волинській казенній палаті після навчання у Житомирському уїздному училищі. Проїшов типову для губернського чиновництва кар'єрну траєкторію з тривалим перебуванням на канцелярських посадах, поступово отримуючи класні чини. 1852 р. за вислугою років отримав титулярного радника та з невідомих причин наступного року – колезького асесора У 1856 р. за постановою губернського правління призначений засідателем від поселян Житомирського уїздного суду, де фактично виконував обов'язки судді, що свідчить про його практичну компетентність і кадрову затребуваність у судовій системі; отримував 350 руб. сріблом (ДАЖО, ф. 2, оп. 1, спр. 89, арк. 1–5).

На підставі аналізу формулярних списків засідателів Житомирського уїздного суду 1830–1860-х рр. можна реконструювати типовий соціологічний портрет цієї категорії судових чиновників. Насамперед слід відзначити їх чітку станову приналежність: усі розглянуті особи походили з дворянського середовища або з близьких до нього соціальних груп (обер-офіцерські діти), що відповідало вимогам законодавства та кадровій політиці уряду в західних губерніях. До того ж наявність дворянського походження не завжди корелювала з реальним майновим станом: більшість засідателів не мали власної нерухомості, а в поодиноких випадках матеріальну стабільність забезпечувало майно дружини.

Конфесійно склад засідателів був змішаним, але з помітною присутністю католиків, що відображало специфіку Правобережної України та водночас свідчило про прагматичний характер кадрового добору, в якому професійна придатність і службовий досвід переважали над конфесійними обмеженнями. Сімейний стан засідателів загалом відповідав нормам бюрократичного середовища середини XIX ст.: більшість були одруженими та мали дітей, хоча траплялися й неодружені або вдівці.

Освітній рівень засідателів був відносно помірним. У формулярних списках переважають згадки про домашню освіту, навчання в уїздних училищах або незакінчену гімназійну освіту. Водночас відсутність повної середньої чи вищої освіти компенсувалася тривалим практичним досвідом канцелярської служби, який фактично виконував роль професійної соціалізації до судової діяльності.

Кар'єрні траєкторії засідателів демонструють два основні шляхи потрапляння до уїздного суду. Перший – через тривалу службу в губернських і уїздних канцеляріях з поступовим підвищенням класних чинів; другий – через військову службу з подальшим переходом до цивільної сфери, що характерно для осіб з досвідом служби у польських або імперських військових формуваннях. У обох випадках посада засідателя не була початковою сходинкою кар'єри, а радше була проміжним або завершальним етапом службового шляху.

З погляду чиновного статусу, засідателі зазвичай перебували в межах VIII–XIV класів Табеля про ранги (колезький реєстратор, губернський секретар, колезький секретар, титулярний радник), а в окремих випадках досягали чину колезького асесора. Отримання вищих чинів часто відбувалося вже під час служби в судових установах, що свідчить про інституційну інтеграцію засідателів у судову систему та можливість кар'єрного зростання в її межах.

Матеріальне становище засідателів було відносно скромним. Рівень грошового утримання коливався в межах 225–640 руб. сріблом на рік і не забезпечував економічної незалежності, що робило службу важливим джерелом доходу та підсилювало залежність від адміністративного керівництва. Водночас відсутність дисциплінарних стягнень у формулярних списках і наявність відзнак за вислугу років (зокрема, нагрудних знаків за бездоганну службу) свідчать про лояльний та дисциплінований характер цієї групи.

Так, засідатель Житомирського уїздного суду постає як представник дрібного або середнього службового дворянства з обмеженим майновим ресурсом, помірною освітою, але значним практичним досвідом адміністративно-канцелярської роботи. Його соціальний статус визначався не стільки походженням чи багатством, скільки включеністю до бюрократичної ієрархії імперії, де уїздний суд виступав важливою ланкою професійної стабілізації та контролю над місцевими елітами західних губерній.

Висновки. Проведене дослідження голови та засідателів Житомирського уїздного суду в 1831–1863 рр. дозволяє поєднати інституційний, соціальний і персоніфікований підходи до вивчення судової системи Правобережної України в складі Російської імперії. На підставі нормативних актів, динаміки кадрових змін та аналізу формулярних списків встановлено, що уїздний суд був важливим інструментом імперської правової інтеграції регіону, зарозом залишаючись простором компромісу між централізаторськими намірами влади та прагненням місцевої еліти зберегти участь у здійсненні правосуддя.

Сильними сторонами функціонування уїздного суду в досліджуваній період були поступова професіоналізація судового складу, залучення осіб із досвідом цивільної служби та формування стабільного корпусу коронних засідателів, що забезпечувало адміністративну керованість і правову уніфікацію. Водночас внутрішніми обмеженнями залишалися кадрова

.....
нестабільність, вакантність посад у перехідні періоди, а також неоднорідний рівень правової підготовки виборних засідателів, що ускладнювало ефективне здійснення судочинства. Імперська адміністрація отримала можливості посилення контролю над судовою сферою через механізми призначуваності, матеріального стимулювання та кар'єрної мобільності чиновників, що особливо проявилось після скасування дії Литовського статуту та ліквідації магістратів. Ці ж процеси породжували ризики соціального напруження, пов'язані з обмеженням виборного начала, конфесійною та становою асиметрією, а також поступовим витісненням місцевих еліт із традиційних сфер впливу.

У підсумку уїздний суд постає як гібридна правова інституція, в якій поєднувалися імперські управлінські практики та локальні соціальні традиції. Соціологічний портрет засідателів Житомирського уїздного суду засвідчує, що судова служба була для місцевої та імпортованої бюрократії не лише формою виконання державної функції, а й каналом соціальної мобільності, інтеграції до імперського простору та переформатування регіональних еліт у межах дореформеної судової системи.

Подяка. Висловлюємо вдячність колективу Державного архіву Житомирської області за їхню допомогу у процесі пошуку та опрацювання архівних матеріалів. Окрема подяка адресується членам редакційної колегії журналу за їхні фахові рекомендації та експертну підтримку.

Фінансування. Автори не отримували фінансової підтримки для дослідження та публікації цієї статті.

Джерела та література:

- Адрес-календарь или Общий Штат Российской империи:** В 2-х ч. Ч. 2: 184 г. С. 256; 1844 г. С. 213; 1845 г. С. 30; 1846 г. С. 30; 1847 г. С. 28; 1848 г. С. 29; 1849 г. С. 29; 1850 г. С. 21–22.
- Адрес-календарь.** Общая Роспись всех чиновных особ в государстве: В 2-х ч. Ч. 2: 1851 г. С. 24; 1852 г. С. 24; 1853 г. С. 24; 1854 г. С. 24; 1855 г. С. 24; 1856 г. С. 25; 1857 г. С. 24; 1858–1859 гг. С. 27; 1859–1860 гг. С. 62.
- Адрес-календарь. Общая Роспись начальствующих и прочих должностных лиц:** В 2-х ч. Ч. 2: 1860–1861 гг. Ст. 58; 1861–1862 гг. Ст. 48; 1862–1863 гг. С. 51; 1863–1864 гг. Ст. 53.
- Блинов, И.** (1905). *Губернаторы. Историко-юридический очерк.* СПб: типо-лит. К. Л. Пентковского. 366 с.
- Бовуа, Д.** (1996). *Шляхтич, кріпак і ревізор. Польська шляхта між царизмом та українськими масами (1831–1863).* Пер. З. Борисюк. Наукова редакція Валентина Шандра, Наталя Яковенко. Київ: ІНТЕЛ. 421 с.
- Горизонтов, Л.** (1999). *Парадоксы имперской политики: Поляки в России и русские в Польше (XIX – начало XX в.).* Москва: Издательство «Индрик». 272 с.
- Градовский, А.** (1871). *Исторический очерк учреждения генерал-губернаторств в России. Политика, история и администрация. Критические и политические статьи.* СПб: издание книгопродавца-типографа М. О. Вольфа, 515 с.
- Градовский, А.** (1883). *Начала русского государственного права. Том III. Органы местного управления.* СПб: типография М. Стасюлевича. 384 с.
- Григорьев, В. А.** (1910). *Реформа местного управления при Екатерине II.* Санкт-Петербург: Рус. скоропеч. 396 с.
- ДАЖО** – Державний архів Житомирської області.
- Державний архів Житомирської області** (2009): Анований реєстр описів: Фонди дорадянського періоду / Ред. кол.: Рафальський І. О. (голова) та ін. Житомир: Вид-во «Волинь». 164 с.
- Джаншиев, Г. А.** (1891). *Основы судебной реформы (К 25-ти летию нового суда). Историко-юридические этюды.* Москва: Тип. М. П. Щепкина. 364 с.
- Дмитриев, Ф.** (1859). *История судебных инстанций и гражданского апелляционного судопроизводства от Судебника до Учреждения о губерниях.* Москва: В Унив. тип. 580 с.
- Долбилов, М.** (2010). *Русский край, чужая вера: Этноконфессиональная политика империи в Литве и Белоруссии при Александре II.* Москва: Новое литературное обозрение. 1000 с.
- Дубровіна, А. Б.** (1966). *Суспільний лад, механізм управління та право України в період розкладу феодално-кріпосницької системи і зростання капіталістичних відносин (перша половина XIX ст.).* Київ: КДУ. 111 с.
- Мотренко, Т. В., Смолій, В. А.** (ред.) (2009). *Історія державної служби в Україні: у 5 т. / відп. ред. упорядники: Г. В. Боряк (кер. кол. упоряд.), Л. Я. Демченко, В. С. Шандра та ін.; Київ: Ніка-Центр, Т. 4: Документи і матеріали. 1775–1913. 872 с.*

- Кавелин, К. (1844). *Основные начала русского судоустройства и гражданского судопроизводства в период времени от Уложения до Учреждения о губерниях*. Москва: типография П. П. Рябушинского. 339 с.
- Каменский, А. Б. (2001). *От Петра I до Павла I: реформы в России XVIII века (опыт целостного анализа)*. Москва: РГГУ. 575 с.
- Каппелер, А. (2005). *Росія як поліетнічна імперія: виникнення, історія, розпад*. Львів: Вид-во Католицького Українського університету. 360 с.
- Короленко, В. Г. (1953). *История моего современника. Собрание сочинений в 8 т.* Т. 6: Кн. 1. Москва: Гос. изд-во худож. лит. 327 с.
- Месяцеслов и общий штат Российской империи: В 2-х ч. Ч. 2: 1830 г. С. 378; 1831 г. С. 383; 1832 г. С. 389; 1833 г. С. 391; 1834 г. С. 402; 1835 г. С. 392; 1836 г. С. 407; 1837 г. С. 456; 1838 г. С. 438; 1839 г. С. 431; 184 г. С. 402; 1841 г. С. 252; 1842 г. С. 254.
- Мионов, Б. Н. (2000). *Социальная история России периода империи (XVIII – начало XX в.). Генезис личности, демократической семьи, гражданского общества и правового государства. Т. 2*. СПб.: Ивд-во «Дмитрий Буланин». 567 с.
- Омельченко, О. А. (1993). *«Законная монархия» Екатерины Второй: Просвещенный абсолютизм в России*. Москва: Юрист, 428 с.
- Павлова-Сильванска, М. П. (1964). Социальная сущность областной реформы Екатерины II. *Абсолютизм в России (XVII–XVIII вв.)*. Москва: Наука, 460–491.
- ПСЗРИ-2 – Полное собрание законов Российской империи. Собрание 2.
- Дубровин Н. (1896). *Россия. Собственная Его Императорского Величества канцелярия. Сборник исторических материалов, извлеченных из Архива Собственной его императорского величества канцелярии Санкт-Петербург: Гос. тип., 1876–1915. Вып. 8. 488 с.*
- Самоквасов, Д. Я. (1906). *История русского права*. Москва. 595 с.
- Свод законов Российской империи. (1857). Т. 2. Санкт-Петербург. 1026 с.
- Шандра, В. С. (2007). Формування бюрократії в Правобережній Україні. *Український історичний журнал*, № 2, 143–158.
- Шандра, В.С. (2011). *Совісні суди в Україні (остання чверть XVIII – середина XIX ст.)*. Київ: Інститут історії України. 266 с.
- Shevchuk, A. (2021). District and Main Courts in Right-Bank Ukraine (1797–1831): Arrangement, Staffing and Activities. *Ukrainian Historical Journal*, (4), 50–64. <https://doi.org/10.15407/uhj2021.04.050>.
- Шевчук, А. В. (2022). *Судова влада в житті суспільства Правобережної України (кінець XVIII – перша третина XIX ст.)*. Житомир: Євенок О. О. 580 с.
- Щербина, П. Ф. (1974). *Судебная реформа 1864 года на Правобережной Украине*. Львов: Вища школа, 190 с.
- Lebid, A., Shevchuk, A. (2023). District (Povitovi) Marshals of Volyn Governorate (1797–1831): Arrangement, Staffing and Activities. *Bylye Gody*, 18(1), 100–114. <https://doi.org/10.13187/bg.2023.1.100>.
- Shevchuk, A., Markevych, O. (2022). Spravnyk in Volyn Province Administrative System (end of the 18th century – 1860s). *Eminak*, 3, 9–25. [https://doi.org/10.33782/eminak2022.3\(39\).588](https://doi.org/10.33782/eminak2022.3(39).588).
- Shevchuk, A., Markevych, O. (2025). The Religious Policy of the Russian Empire in the Captured Territories of the Polish-Lithuanian Commonwealth (On the Example of the Volyn Province at the End of the 18th-The First Half of the 19th Century). *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*, 45(1), 24–38. <https://doi.org/10.55221/2693-2229.2596>.

References:

- Adres-kalendar' ili Obshchii Shtat Rossiiskoi imperii. (1843–1850). Part 2. Saint Petersburg. [in Russian].
- Adres-kalendar'. Obshchaia Rospis' nachal'stvuiushchikh i prochikh dolzhnostnyostnykh lits. (1860–1864). Part 2. Saint Petersburg. [in Russian].
- Adres-kalendar'. Obshchaia Rospis' vsekhn chinovnykh osob v gosudarstve. (1851–1860). Part 2. Saint Petersburg. [in Russian].
- Blinov, I. (1905). *Governors: A Historical and Legal Essay*. Saint Petersburg: Tipo-litografiia K. L. Pentkovskogo, 366 p. [in Russian].
- Bovua, D. (1996). *The Nobleman, the Serf, and the Inspector: The Polish Nobility between Tsarism and the Ukrainian Masses (1831–1863)*. Kyiv: Intel, 421 p. [in Ukrainian].
- DAZhO – State Archive of Zhytomyr Region.
- Derzhavnyi arkhiv Zhytomyrs'koi oblasti. (2009). *Annotated Register of Archival Fonds of the Pre-Soviet Period*. Zhytomyr: Volyn', 164 p. [in Ukrainian].
- Digest of Laws of the Russian Empire. (1857). Vol. 2. Saint Petersburg, 1026 p. [in Russian].

- .....
- Dmitriev, F.** (1859). *History of Judicial Institutions and Civil Appellate Procedure from the Sudebnik to the Provincial Reform*. Moscow: University Printing House, 580 p. [in Russian].
- Dolbilov, M.** (2010). *Russian Land, Alien Faith: Imperial Ethno-Confessional Policy in Lithuania and Belarus under Alexander II*. Moscow: Novoe literaturnoe obozrenie, 1000 p. [in Russian].
- Dubrovin N.** (1896). *Russia. Collection of Historical Materials from the Archive of His Imperial Majesty's Chancellery*. Vol. 8. Saint Petersburg: State Printing House, 488 p. [in Russian].
- Dubrovina, A. B.** (1966). *Social Order, Governance Mechanisms and Law of Ukraine during the Decline of the Feudal-Serf System (First Half of the 19th Century)*. Kyiv: Kyiv State University, 111 p. [in Ukrainian].
- Dzhanshiev, G. A.** (1891). *Foundations of the Judicial Reform (On the 25th Anniversary of the New Court)*. Moscow: Tipografiia M. P. Shchepkina, 364 p. [in Russian].
- Gorizontov, L.** (1999). *Paradoxes of Imperial Policy: Poles in Russia and Russians in Poland (19th – Early 20th Century)*. Moscow: Indrik, 272 p. [in Russian].
- Gradovskii, A.** (1871). *Historical Essay on the Establishment of Governor-Generalships in Russia*. Saint Petersburg: M. O. Vol'f, 515 p. [in Russian].
- Gradovskii, A.** (1883). *Foundations of Russian State Law. Vol. 3: Local Government Institutions*. Saint Petersburg: Tipografiia M. Stasiulevicha, 384 p. [in Russian].
- Grigor'ev, V. A.** (1910). *The Reform of Local Administration under Catherine II*. Saint Petersburg, 396 p. [in Russian].
- Kamenskii, A. B.** (2001). *From Peter I to Paul I: Reforms in Eighteenth-Century Russia*. Moscow: Russian State University for the Humanities, 575 p. [in Russian].
- Kappeler, A.** (2005). *Russia as a Multiethnic Empire: Emergence, History, Collapse*. Lviv: Ukrainian Catholic University Press, 360 p. [in Ukrainian].
- Kavelin, K.** (1844). *Fundamental Principles of Russian Judicial Organization and Civil Procedure*. Moscow: Tipografiia P. P. Riabushinskogo, 339 p. [in Russian].
- Korolenko, V. G.** (1953). *The History of My Contemporary*. Vol. 6, Book 1. Moscow: Gosudarstvennoe izdatel'stvo khudozhestvennoi literatury, 327 p. [in Russian].
- Lebid, A., & Shevchuk, A.** (2023). District (Povitovi) Marshals of Volyn Governorate (1797–1831): Arrangement, Staffing and Activities. *Bylye Gody*, 18(1), 100–114. <https://doi.org/10.13187/bg.2023.1.100>.
- Mesyatseslov i Obshchii Shtat Rossiiskoi imperii.** (1831–1842). Part 2. Saint Petersburg. [in Russian].
- Mironov, B. N.** (2000). *Social History of Imperial Russia*. Vol. 2. Saint Petersburg: Dmitrii Bulanin, 567 p. [in Russian].
- Motrenko, T.V., Smolii, V.A.** (eds.) (2009). *History of the Civil Service in Ukraine*. (2009). Vol. 4: Documents and Materials (1775–1913). Kyiv: Nika-Tsentr, 872 p. [in Ukrainian].
- Omel'chenko, O. A.** (1993). *“Legal Monarchy” of Catherine II: Enlightened Absolutism in Russia*. Moscow: Yurist, 428 p. [in Russian].
- Pavlova-Sil'vanskaia, M. P.** (1964). Social Essence of Catherine II's Provincial Reform. In *Absolutism in Russia (17th–18th Centuries)* (pp. 460–491). Moscow: Nauka. [in Russian].
- PSZRI-2 – Complete Collection of Laws of the Russian Empire**. Series II (). Saint Petersburg. [in Russian].
- Samokvasov, D. Ia.** (1906). *History of Russian Law*. Moscow, 595 p. [in Russian].
- Shandra, V. S.** (2007). Formation of Bureaucracy in Right-Bank Ukraine. *Ukrains'kyi istorychnyi zhurnal*, 2, 143–158. [in Ukrainian].
- Shandra, V. S.** (2011). *Courts of Conscience in Ukraine (Late 18th – Mid-19th Century)*. Kyiv: Institute of History of Ukraine, 266 p. [in Ukrainian].
- Shcherbina, P. F.** (1974). *The Judicial Reform of 1864 in Right-Bank Ukraine*. Lviv: Vyshcha shkola, 190 p. [in Russian].
- Shevchuk, A. V.** (2021). County and Chief Courts of Right-Bank Ukraine (1797–1831). *Ukrains'kyi istorychnyi zhurnal*, 4, 47–61. <https://doi.org/10.15407/uhj2021.04.050> [in Ukrainian].
- Shevchuk, A. V.** (2022). *Judicial Power in the Social Life of Right-Bank Ukraine (Late 18th – First Third of the 19th Century)*. Zhytomyr: Yevenok, 580 p. [in Ukrainian].
- Shevchuk, A., & Markevych, O.** (2022). Spravnyk in Volyn Province Administrative System (Late 18th Century – 1860s). *Eminak*, 3, 9–25. [https://doi.org/10.33782/eminak2022.3\(39\).588](https://doi.org/10.33782/eminak2022.3(39).588).
- Shevchuk, A., & Markevych, O.** (2025). Religious Policy of the Russian Empire in the Captured Territories of the Polish-Lithuanian Commonwealth. *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*, 45(1), 24–38. <https://doi.org/10.55221/2693-2229.2596>.